

LBRIS

We know
books

NICOLAE MĂRGINEANU

**MĂRTURII
ASUPRA UNUI
VEAC ZBUCIUMAT**

Ediție îngrijită de
DANIELA MĂRGINEANU-ȚĂRANU

Prefață de
MIRCEA MICLEA

Prefață la ediția în limba engleză de
DENNIS DELETANT



Cluj-Napoca
2024

Cuprins

<i>Prefață</i> de Profesor univ. dr. MIRCEA MICLEA	5
<i>Prefață la ediția în limba engleză</i> de Profesor emerit DENNIS DELETANT	9
<i>Notă asupra ediției</i> de DANIELA MĂRGINEANU-ȚĂRANU	17
Cuvânt-înainte de NICOLAE MĂRGINEANU	19
ÎNCEPUT DE DRUM	25
La Blaj	35
La Orăștie	60
STUDENT LA CLUJ.....	83
STUDIILE DE SPECIALIZARE	109
Universitatea din Leipzig.....	114
Universitatea din Hamburg.....	117
Universitatea din Berlin	121
Examenul de docență.....	134
CERCETĂTOR ȘTIINȚIFIC AL FUNDAȚIEI ROCKEFELLER.....	137
Universitatea Harvard	145
Universitatea Yale.....	159
Universitatea din Chicago	168
Universitatea Columbia	183
Din nou la Universitatea din Chicago	191
Peisajul științific, cultural și social-politic al Americii	195
La Universitățile din Londra și Paris.....	202
LA CATEDRA ȘI INSTITUTUL DE PSIHOLOGIE DIN CLUJ.....	213
DEMOCRAȚIE ȘI DICTATURĂ.....	225
Repercusiunile crizei politice internaționale.....	228
Atentatul împotriva rectorului Goangă.....	233
Dictatul de la Viena	240
NEBUNIA LEGIONARĂ.....	251

GUVERNAREA MAREȘALULUI ANTONESCU	263
SUB OCUPAȚIA STALINISTĂ.....	279
Asociația Româno-Americană	286
Conferințele despre SUA.....	293
Dr. Petru Groza	310
Demiterea mea din Universitate.....	314
NĂPASTA	327
La Malmaison	332
La Ministerul Afacerilor Interne.....	350
Procesul	367
CALVARUL.....	385
La penitenciarul din Aiud	388
Din nou în arestul Ministerului de Interne.....	401
La Jilava	412
Din nou la Aiud.....	417
Iarăși la Jilava	422
La penitenciarul din Pitești.....	435
La penitenciarele din Dej și Gherla	445
CORPUS DE NOTE LĂMURITOARE realizat de ALIN MUREȘAN.....	461
<i>Bibliografie selectivă pentru Corpusul de note lămuritoare.....</i>	<i>523</i>
<i>Biografia autorului.....</i>	<i>525</i>
ADDENDA FOTO.....	529
<i>Index de antroponime</i>	<i>547</i>
<i>Index de toponime</i>	<i>567</i>

ÎNCEPUT DE DRUM

Scăpați de iobăgie, țărani din Transilvania au început să cumpere câte un petec de pământ ca să-și înjghebe o gospodărie proprie și să nu mai fie obligați să lucreze numai pe moșiile grofilor și baronilor, pe care-i slujiseră înainte aproape ca robii. Uneori, se asociau un sat sau două ca să cumpere o parte din moșia foștilor stăpâni, care pierduseră, peste noapte, la jocul de cărți, averi întregi. Așa i s-a întâmplat chiar baronului Wesselényi din satul meu, Obreja, aproape de vărsarea Târnavei în Mureș. La încrucișarea râurilor, se află Mihașul, acolo unde a izbucnit Revoluția din 1848, desigur, tot pentru stăpânirea pământului.

Înspre sfârșitul veacului trecut, cumpărăturile de pământ ale țărănilor români au devenit însă așa de mari, încât Casa Magnaților a socotit necesar să vină cu legea dreptului de preempțiune, în virtutea căreia moșia unui grof sau baron putea fi vândută românilor numai dacă statul însuși nu o cumpăra. În practică, aplicarea legii s-a dovedit a fi destul de puțin eficientă, deoarece statul din acea vreme nu se ocupa cu agricultura, iar cumpărători maghiari nu prea se găseau. În schimb, grofii și baronii care vindeau erau foarte mulți.

Cu timpul, țărani mai înstăriți au început să-și trimită și câte un copil la școală pentru a-i face nu numai preoți sau învățători, care să le lumineze mintea, ci și medici sau avocați, să le apere sănătatea și dreptatea. Este adevărat că numărul acestor copii de țărani, trimiși la învățătură mai înaltă, era foarte mic. Din satul meu, de pildă, a plecat fratele bunicului dinspre tată, care s-a făcut preot. În generația următoare, au

plecat doi tineri care s-au făcut învățători. Din generația mea, am plecat doar eu. Azi, în schimb, sunt aproape o sută.

Puține, de altfel, erau, sub stăpânirea maghiară, și școlile secundare românești. Un liceu la Blaj, al doilea la Brașov și al treilea la Năsăud. Plus un gimnaziu cu patru clase la Beiuș și altul la Brad. Însutite sunt azi și școlile! Deosebirea este prea mare pentru ca semnificația ei să mai aibă nevoie de comentarii. Ajunși stăpâni în țara lor, țăranii români s-au trudit nu numai să cumpere pământ și să înjghebe frumoase gospodării, ci și să-și dea copiii la școală pentru a-i face *domni*. „Flămânzi și goi, făr-adăpost”¹ au fost destul!

Am plecat astfel la Liceul din Blaj, în timpul stăpânirii austriece și ungare, nu numai cu sentimentul că împlinesc un vis al meu și al familiei mele, ci și cu dorința satului meu de a avea un preot sau un învățător din sânul său. Profesiunea mi-a schimbat-o doar România Mare – cum s-a numit, în acele zile de măreață sărbătoare, țara întregită – care mi-a deschis alte perspective, cu totul nevisate înainte.

Destinat să plece la învățătură fusese, de fapt, fratele meu, eu urmând să rămân în gospodăria de acasă, fiindcă alt frate sau soră nu aveam. Izbucnirea Războiului Mondial în vara din anul 1914 a făcut însă imposibilă plecarea lui. Tata mersese pe front, iar fratele urma să o ajute pe mama, căci, mai mare fiind, el putea ține coarnele plugului, eu putând merge doar cu oile și mai târziu, cu vitele la păscut.

După doi ani, când am terminat școala primară confesională din sat, s-a pus astfel problema plecării mele. La fel de bine, de altfel, învățam și eu, iar cele două cărți de învățătură – *Abecedarul* și *Catehismul* – le știam pe dinafară. Pe deasupra, pricepeam bine și socotelile la tablă. Școala confesională din sat se reducea, de fapt, la o singură clasă, în care învățam toate cele patru clase, cu un singur învățător, bunul nostru dascăl Părduțiu. Lângă sala de lecții, mai era o cameră, în care locuia el cu soția și cu cei patru copii ai săi. Această cameră unică îi servea și de bucătărie, și de sufragerie, și de dormitor! Modestă era, de altfel, și remunerația sa, plătită de săteni.

A fost în ziua de Sfânta Marie, în 1916, când mama a plecat în zorii zilei, pe jos, la Blaj, ca să se intereseze de înscrierea mea la internatul Liceului, fiindcă, singură cum era, mâncarea la Blaj cu desaga era greu să

mi-o aducă săptămânal, așa cum era obiceiul în acea vreme. Tot în zorii zilei, am plecat și eu cu vitele la pășune, bucuros, dar și puțin trist, că după două săptămâni, le voi părăsi. Îmi erau dragi cei patru bouleni ai noștri, împreună cu mama a doi dintre ei, și-i duceam în locurile cele mai bune de păscut. Ciurda satului păștea mai mult prin mijlocul pășunii, unde paza vitelor era mai ușoară. Eu duceam vitele noastre la marginea pășunii, unde iarba era mai frumoasă și, desigur, mai puțin păscută, deoarece teama ca animalele să nu se avânte în porumbul baronului era mare. Joian, cel mai cuminte dintre bouleni, întindea botul spre mohorul din porumb, iar uneori îl ridica și spre știulete. Se oprea însă la jumătatea drumului, ca să vadă reacțiunea mea. La strigarea mai răstită a numelui său, se lăsa păgubaș și se îndepărta de ispită, pufăind nervos din nări.

Înainte mi-a plăcut să scot și oile la pășune, deoarece tare mă distra jocul mieilor. Ca plăcerea lor – și a mea – să fie mai mare, le legam zurgălăi la gât. Precum și ciucuri tricolori! Clopote la gât și ciucuri tricolore în coarne purtau, de altfel, și boulenii când cărau snopii de grâu acasă pentru a fi așezați în stog. Cât necaz nu era atunci cu jandarmii cu pene, care umblau prin sat și se legau de oameni din cauza ciucurilor tricolori!

— Apoi, domnule jâandar², îi zi de sărbătoare, că așa ne-am pomenit din moși și strămoși, răspundeau țăranii.

La toate mă gândeam în dimineața aceea de Sântămărie, căci eram tare tulburat din cauza gândului că în curând plecam... De aceea, nici nu știu când s-a făcut ora nouă și jumătate, și trenul de la Teiuș spre Blaj pufăia la pornirea din halta de la Cistei, satul de peste Târnăvă! Acesta era semnalul pentru a duce vitele în prund, la Secaș, ca să bea apă și apoi să se odihnească la marginea răcoroasă a apei, rumegând, în tihnă, iarba păscută. Le-am dat dezlegare să plece, iar eu am mers la gârla din sus de prund ca să mă scald. Razele soarelui au devenit nu numai foarte calde, ci începuseră, de-a dreptul, să ardă. În pipirigul de la marginea gârlei, am avut norocul să prind și câțiva clenii, pe care i-am fript. Ca să mă satur, am fript și slănina din traistă și am mâncat-o cu ceapa verde, adusă din grădina noastră. Iar ca să-mi astâmpăr setea, am băut apă proaspătă de la izvor. M-am întins apoi la umbra îmbietoare a unui salcâm, să trag

un pui de somn bun, căci nopțile de vară erau scurte și nu dormeam îndeajuns. După cină mai întârziam și eu, împreună cu fratele meu, pe uliță, să mai schimbăm o vorbă cu prietenii. Fratele începuse să caute prietenia fetelor. Dimineața însă, mama mă scula în zorii zilei ca să plec cu vitele, cât mai de devreme, la pășune, când iarba era mai fragedă.

M-a trezit din somnul odihnitor de sub salcâm numai bătaia soarelui, căci, între timp, umbra se îndepărtase. Trenul care se reîntorcea de la Blaj, mergând înspre Teiuș, la ora trei și jumătate, pufăia din nou la ieșirea din gara de la Cistei. Vitele așteptau gata în picioare ca să meargă la păscut, deoarece le era foame.

Nu am apucat însă bine să le duc la marginea pășunii, când Joian cel cuminte a început să mugească și chiar să tremure, dând furios din coarne ca să se apere de streche. Și-a pus apoi coada pe spinare și, înnebunit de durerea pe care strechea i-o provocase, a luat-o la fugă pe Secaș, în jos, înspre moșia baronului. În clipa următoare, și-au pierdut firea și ceilalți trei boi, luând-o la fugă și ei. Pe loc a rămas doar vaca, care privea mirată la ceea ce se întâmplă. Am luat-o repede după boi să-i aduc înapoi ca să nu mă prindă jitarul³ baronului și să mi-i ia zălog, urmând ca paguba făcută de cei patru boi să fie plătită de mama. N-am apucat însă bine să-i scot pe răzoare, că boii, fugăriți iarăși de streche, au făcut, speriați, cale întoarsă. Aceași treabă s-a repetat a doua și a treia oară, poate chiar de patru ori, până când adierea vântului, ce venea dinspre Târnava, s-a întetit, iar vremea s-a răcorit, alungând strechea. Odată pericolul trecut, vitele și-au reluat liniștite păscutul, iar eu m-am așezat jos, ca să mă odihnesc după năprasnica alergare. Abia atunci mi-am dat seama că mâinile și picioarele îmi sunt brăzdate de sânge, zgâriate fiind de trestie și urzici. Rănile produse au început să mă usture așa de tare, încât am simțit ochii cum îmi lăcrimează.

— Lasă, copile, și nu te necăji, că peste două săptămâni, vei scăpa de păzitul vitelor și te vei duce la școală, mi-a spus mama, care se întorcea de la Blaj, și din coasta dealului, observase necazul pe care l-am avut. Ca să mă încurajeze, mi-a întins foaia de înscriere la internat, cu *menu*-urile ei: dimineața – cafea cu lapte, jimblă⁴ la ora zece, două feluri la amiază, altă jimblă la ora cinci și apoi, din nou, mâncare cu două feluri seara.

— Domnișor, nu glumă! a adăugat mama, la sfârșitul lecturii mele, ca să mă îmbuneze.

Mirat de ceea ce se întâmplă și îndemnat de voia bună revenită pe fața mea bucuroasă de veste, Joian s-a lăsat de păscut și s-a apropiat de noi, adulmecând hârtia pe care o țineam în mână, ca să vadă dacă nu cumva este vreo mâncare mai bună. După ce a mirosit hârtia – și și-a dat seama că nu este ceea ce se așteptase –, ca să se despăgubească pentru deziluzia încercată, a întins blând capul ca să-l scarpin după coarne. Ortacul său de jug s-a apropiat și el să se bucure de aceeași favoare...

A doua zi însă, vestea adusă de poștaș la primăria din sat s-a răspândit ca fulgerul... România a intrat în război împotriva împărăției austriece și maghiare pentru alipirea Transilvaniei la patria-mamă... La vreo săptămână după aceasta, a bătut și toba în sat: „Toți oamenii să audă și să înțeleagă, precum ca să se pregătească de plecare peste Mureș, că vine răzbelul!”

În dimineața zilei următoare, părintele Busoiu a plecat și el la Blaj ca să afle de la Mitropolie ce anume trebuie satul să facă. Seara, la reîntoarcere, a povestit însă îndurerat cum Vlădica însuși, cu canonicii și teologii săi au fost imbarcați în tren și duși sub paza jânderilor departe, la Oradea Mare...

Peste alte câteva zile, au început să sosească convoaiele de căruțe ale sașilor din jurul Sibiului, care treceau și ei dincolo de Mureș.

Toboșarul satului a strigat din nou, de-a lungul satului, porunca împărătească pentru ca să plecăm și noi.

— Da' unde dracu' să plecăm? se întrebau oamenii. Și de ce să plecăm, și-au zis ei, că doar nu vine Han-Tătar cu tâlharii săi, ci vin frații noștri din țară.

— Apoi, măi copile, mi-a spus mama, în anul acesta, tare mi-e teamă că s-a dus cu școala ta la Blaj. Dar lasă, nu-i nimica, a adăugat ea, că dacă vin frații noștri din țară, atunci te duci tu să înveți chiar la București, la rudele noastre.

Cuvântul de țară pentru Vechiul Regat îmi era prea bine cunoscut, fiindcă *locul din țară* se numea și pământul fratelui bunicului meu, plecat la Vălenii de Munte, după ce a terminat Teologia la Blaj. Bustul său – pe vremea cursurilor de vară ale lui Iorga⁵, la care am fost și eu, ca student la

Cluj, în două veri – era chiar în curtea școlii cu etaj pe care a ridicat-o el însuși cu ajutorul părinților copiilor pe care îi învăța carte. El fiind răpus, prea timpuriu, de o boală cruntă, cele două fete ale sale au studiat numai școala normală de învățătoare ca să-și ajute fratele mai mic să urmeze Facultatea de Drept la București. Cum banii nu au fost îndestulători, i-au cerut vărului lor bun din Ardeal să le vândă partea de moștenire, pe care a cumpărat-o chiar tata, ducându-le el însuși *zloții de aur*. Contractul de vânzare a fost păstrat cu sfințenie de tata în *Octoich*⁶-ul său, legat în piele și cu zimți de închidere, din care cânta la biserică. Și aceasta fiindcă era scris în limba română a *verilor din țară*, pentru *locul din țară*, cum s-a numit moștenirea lor.

Plecarea *în țară* a „teologului absolut” de la Blaj, prin 1884 sau 1885, a fost însă amarnic plătită cu uciderea fratelui său rămas la Obreja, în momentul când se reîntorcea, seara târziu, de la Blaj, unde a fost ca să-i ducă fiului său, care studia la liceu, alimentele necesare pentru hrană. Condițiile în care a fost ucis, jandarmii nu au voit să le cerceteze, iar în procesul de închidere a cazului, au scris că a fost „o ceartă între valahi”. Bănuiala satului a fost însă că ucigașul era o slugă maghiară de-a baronului, care după aceea a și plecat din sat. Copil unic fiind, tata a trebuit atunci să se reîntoarcă acasă ca să se ocupe de gospodărie. Ani în șir, i-a învățat carte și pe copiii din sat, deoarece sătenii nu și-au putut plăti dascălul din cauza unor ani grei de secetă. Ducerea mea sau a fratelui meu la școală însemna astfel și împlinirea visului său, pe care vitregia vremurilor l-a oprit în loc.

Dar armata română a fost întoarsă din Transilvania de corpurile de armată germană, desprinse din forțele de atac de la Verdun. Au câștigat nemții bătălia din România, dar au pierdut, din cauza ei, lupta de la Verdun, care a decis soarta războiului.

Vlădica s-a reîntors și el la Blaj, împreună cu teologii săi, iar la 1 septembrie 1917, s-a deschis liceul în condițiuni mai normale. În anul premergător, își începuse activitatea mult mai târziu, când eu nu am mai putut să plec, deoarece, între timp, tata fusese grav rănit pe front și zăcea pe un pat de spital departe, în Cehoslovacia, unde mama a mers să-l vadă. În prima jumătate a anului 1917 însă, starea de lucruri se îndreptase și, astfel, la 1 septembrie, mama m-a dus la liceu cu o întârziere de

un an, pe care am reparat-o după primii doi ani, susținând examenele din clasa a treia cu pregătirea din cele două luni de vară.

La internatul școlii însă nu m-a mai dus, deoarece am locuit la fosta preoteasă din satul meu, care m-a botezat, fiind astfel nașa mea. Bătrânul ei soț, trecut de 75 de ani, a fost dus în domiciliu forțat tocmai la Sopron⁷. De la Oradea, vlădica s-a reîntors, dar el de la Sopron – nu, considerat fiind de stăpânire prea periculos. Aceasta în ciuda vârstei sale patriarhale, care-l putea scoate din cauză. În casa lor de la Blaj, cumpărată cu economiile păstoririi de o jumătate de veac, fosta preoteasă locuia singură, căci copii nu avea. Îi venea greu. Mai ales cu aducerea apei cu găleata de la fântâna din colțul mai îndepărtat al străzii. Tot mai anevoioasă era și aprovizionarea. S-a învoit astfel cu mama să aducă alimente și pentru ea, iar dânsa să pregătească mâncarea și pentru mine. Aducerea apei cădea în seama mea. Am scăpat-o astfel de sarcina cea mai grea, care devenise pentru ea un adevărat coșmar. O dată, fiindcă era trecută de 70 de ani și a doua oară, fiindcă, preoteasă cum era, se jena, pe cea mai bună dreptate, să fie văzută cărând apă de la cișmea, în rând cu servitoarele tinere, care o mai luau și peste picior.

Despre soarta celor din țară vorbea zilnic și nașa mea, deoarece unica ei soră era măritată la București. Era o femeie blândă și plină de omenie. Satul i-a dus, multă vreme, dorul, deoarece, de-a lungul celor 50 de ani cât a stat în Obreja, a fost *doftoreasa* celor bolnavi sau cu necazuri. Pe cei bolnavi îi ajuta cu leacuri, iar pe cei necăjiți, îi liniștea cu vorba ei bună, izvorâtă din inimă curată.

Mă văd și acum în carul cu boi, în drum spre Blaj. Ședeam pe strajacul⁸ cu paie, așezat alături de alimente, iar carul era tras de Joian și ortacul său de jug, Juncan. Îi mâna, blând și domol, badea Dumitru, bătrâna noastră slugă, care dorea să moară în casa noastră. Emoționat părea și el, dar nu atât ca mama și ca mine. Boii, în schimb, rumegau nepăsători. Am plecat cu noaptea în cap și am ajuns odată cu trenul de la ora nouă și jumătate, cu care a venit și părintele Busoiu să ne dea o mână de ajutor la înscriere. Cu sprijinul său, formalitățile au fost terminate în câteva minute. Tot el a venit și la librărie, ca mama să-mi cumpere cărțile de școală. Au fost vreo șase, șapte. Timp de patru ani,